

Títol: El turisme de retorn i la producció de sol urbà a la Catalunya rural. El cas de les Garrigues (Lleida). El turisme de retorn i segona residència com a factor d'urbanització. Canvis en la morfologia i en l'arquitectura rural
Autor: Josep Ma Balcells Sesplugues.
Entitat: Escola Universitària de Turisme de Lleida
Àmbit en què es considera adient incloure el resum: 1.El repte del diàleg món urbà / món rural

Si el medi físic ha condicionat al llarg de l'història l'estructura dels assentaments humans, en temps més recents, formes i tipus d'urbanització han sofert transformacions de desigual importància com a conseqüència dels canvis que s'han produït en les formes de vida dels seus habitants. La magnitud d'aquests canvis ha quedat ben palesa en la forma que han anat adquirint els nuclis de població com a conseqüència d'una variada gamma de factors entre els que destaquen el creixement poblacional i el canvi de funcions econòmiques predominants en el territori. D'aquesta norma general no n'ha quedat al marge cap àmbit territorial (muntanya, plana, litoral, etc.) ni funcional (agrícola, industrial, de serveis, residencial, etc) i en determinats indrets els canvis s'han accelerat en els últims cinquanta anys com a conseqüència de l'èxode rural i la mecanització dels treballs del camp, donant nova sàvia a les ciutats a costa del declivi de molts nuclis agraris de l'interior i la muntanya..

Al mateix temps, el renovat interès que desperta el món rural entre les societats urbanes s'ha materialitzat amb la irrupció en el mercat de noves formes de turisme que involucren espais que fins ara estaven reservats a activitats primàries i a les formes de viure dels seus habitants. Aquest fenomen, en el millor dels casos suposa un triple perill pel món rural:

1. Situa els nuclis rurals en el risc immediat de convertir-se en el que alguns autors anomenen *disneylàndies rurals* (Español, 2001). En efecte, el repicat dels estucats de les façanes per tal de fer visible una pedra que mai no havia estat pensada per ser vista, o la utilització de la fusta cremada en un cartell indicador, etc., són símptomes d'un pintoresquisme grotesc perquè ha desaparegut no solament la cultura agrària, sinó la visió culta del camp des de la ciutat. Aquestes reformes de crocant són fruit d'una visió pessebrista del camp des de la ciutat (Español, 2001, 14-16).
2. La importació a les zones rurals de materials i formes constructives pròpies del món urbà o industrial, atenta contra les formes, materials, colors i textures pròpies del món agrari i que fins ara donaven uniformitat i singularitat als seus nuclis de població (Figura 1).
3. A escala local l'afluència de capitals turístics al món rural pot tenir un altra conseqüència: l'aparició d'una espiral especulativa que situa els preus d'adquisició del sòl fora de l'abast dels seus habitants (Callizo, 1991).

Figura 1. Actuació en una casa de les Garrigues

L'aplicació de materials i colors a les façanes queda també regulat en la normativa urbanística dels municipis de les Garrigues, per tal d'evitar actuacions com les de la imatge que poden perjudicar l'aspecte general de nucli rural que volen conservar els municipis més turístics de la comarca

Foto: Arxiu de l'autor

El turisme no està doncs en absolut aliè als canvis que apuntàvem a l'inici d'aquesta comunicació, ans al contrari, pensem que hi ha tingut una intervenció decisiva. En molts casos, és l'ordenació del territori i dels seus nuclis de població els que s'han vist qüestionats negativament per una excessiva pressió de la demanda turística, situació que els ha abocat a una sobreocupació del territori sense cap altre criteri que no sigui el del negoci per damunt de tot (Bote i Marchena, 1996). En altres ocasions el turisme ha esdevingut la salvaguarda de nuclis antics i elements del patrimoni cultural i popular en perill de destrucció (Figura 2).

Figura 1. Casa rehabilitada com segona residència als Omellons (les Garrigues)

Foto: Arxiu de l'autor

Ara be, no tots els models de desenvolupament turístic tenen la mateixa capacitat transformadora del territori i del món rural en general. Així en àrees on predomina el turisme de retorn la producció d'infraestructures turístiques d'allotjament s'ha produït sense traumes urbanístics visibles, cosa que, en canvi, sí a succeït en bona part dels

nuclis de les zones litorals o de muntanya, on la forta i sobtada irrupció del fenomen turístic ha modificat radicalment la distribució espacial de la seva població, les àrees funcionals i, en general, els usos del sòl.

A les comarques de l'interior de Catalunya la reacció davant el procés de transformació i canvi d'usos d'un notable volum del seu parc d'habitatges com a conseqüència de l'èxode rural, o també, en alguns municipis, davant la demanda de nou sòl urbà per dedicar-lo a usos residencials turístics, ha estat dispar pel que fa a l'ordenació de l'edificació i del sòl.

Hem de dir també, que en cap cas s'han donat fins ara en l'àmbit estrictament rural, situacions com les que s'han viscut en àrees del litoral, prelitoral o dels Pirineus, on el turisme, en gran mesura ha actuat en l'espai provocant una forta regressió tant de les zones agràries com de les forestals. Tampoc la pressió immobiliària exercida pel turisme de retorn ha comportat l'abandó de terres de conreu per transformar-les en sòl urbà. Si de cas, les causes de l'abandó de les terres de conreu per part dels seus propietaris han estat unes altres, el que no vol dir que algunes propietats hagin anat a parar a mans de forasters i que, en ocasions, les cabanes i construccions preexistents en aquestes finques, s'hagin aprofitat per a usos residencials turístics més o menys encoberts.

Aquest baix impacte territorial derivat de les corrents turístiques de retorn, s'ha traduït, d'altra banda, en un ritme molt lent pel que fa a la formació de plans urbanístics, aspecte que podem considerar consubstancial a les àrees on aquesta tipologia turística es predominant, ja que per regla general utilitza unes infraestructures d'allotjament preexistents heretades dels seus avantpassats i que tenen el seu origen en els antics habitatges principals desocupats i transformats en secundaris com a conseqüència de l'èxode rural. No obstant això, en determinades zones rurals de l'interior i la muntanya podem observar com el turisme ha donat un cert impuls a la formació de plans urbanístics a l'empara d'una nova sensibilitat urbanística que pensa l'espai rural en clau no tant sols del seu ús agrari, si no també com a suport d'altres activitats fins ara inèdites en medi rural, el turisme.

2. El turisme, activador d'un nou planejament urbanístic en el medi rural

Un exemple del que diem el tenim en els municipis de secà de la comarca de les Garrigues (Lleida), on malgrat tot, la presència i expansió del turisme de retorn i segona residència està contribuint, modestament, però més que qualsevol altra activitat econòmica, a aturar la degradació del patrimoni arquitectònic i urbà, afavorint la seva recuperació i estimulants la formació de plans urbanístics adaptats a les noves necessitats derivades de la presència d'un important volum de població forastera durant les vacances d'estiu i caps de setmana.

Figura 3. Obres de millora en un habitatge de segona residència al Vilosell (les Garrigues).

Foto: Arxiu de l'autor

Aquesta comarca que a finals dels anys vuitanta comptabilitzava tant sols sis municipis amb alguna mena de planejament urbanístic (Arbeca, les Borges Blanques, Castellldans i Juneda a la zona regada pel canal d'Urgell, i Cervià i l'Espluga Calba a la zona de secà), segueix estant encara a la cua de Catalunya pel que fa a planejament urbanístic, ja que tant sols 10 municipis sobre un total de 24 disposen de plans aprovats l'any 2003. Set tenen categoria de normes subsidiàries (NNSS) mentre que altres tres municipis (l'Albi, Cervià de les Garrigues i l'Espluga Calba) hi ha vigent una simple delimitació de sòl urbà. Aquesta última figura de planejament consisteix tant sols en l'assenyalament dels perímetres dels terrenys considerats urbans, segons el grau d'urbanització o d'acord amb el nivell de consolidació de l'edificació (Taula 1).

Taula 1. *Planejament urbanístic vigent i en tràmit a les Garrigues. (2003)*

Municipi	Tipus de planejament aprovat i any d'aprovació		Tipus de planejament en tràmit	Sense planejament
Albagés			NSP	
Albi	DSU	1990		
Arbeca	NSP	1982		
Bellaguarda				X
Borges Blanques	NSP	1983		
Bovera				X
Castelldans	NSP	1986		
Cervià	DSU	1986		
Cogul				X
Espluga Calba	DSU	1987		
Floresta				X
Fulleda			NSP	
Granadella			NSP	
Granyena G.			NSP	
Juncosa				X
Juneda	NSP	1987		
Omellons				X
Pobla de C.	NSP	1999		
Puiggròs				X
Soleràs				X
Tarrés	NSP	1998		
Torms				X
Vilosell	NSP	1998		
Vinaixa			NSP	
Comarca	10		5	9

DSU = Delimitació del sòl urbà; NSP = Normes subsidiàries de planejament.

Font: Departament de política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya i Elaboració pròpia.

L'anàlisi de la informació disponible sobre els set municipis de la zona de secà que disposen de planejament urbanístic, o sigui, l'Albi, Cervià de les Garrigues, l'Espluga Calba, la Pobla de Cérvoles, Tarrés, el Vilosell i Vinaixa ens ha posat al descobert un conjunt de regularitats que ens animen a establir una certa relació causa/ efecte, entre turisme i planificació urbanística, en aquests nuclis on el turisme no deixa de ser encara una activitat anecdòtica i estretament vinculada a la tipologia de retorn:

- a) Són municipis amb creixements poblacionals negatius o, en el millor dels casos, insignificants.
- b) Tots menys un, l'Albi, tenen taxes de funció residencial turística molt per damunt de la mitjana comarcal.
- c) La ratio de freqüentació turística durant l'estiu és superior a 2 amb entrades de població forana que superen en més del 100 % la seva població de dret.

- d) La dinàmica poblacional (taxa de natalitat i mortalitat, nombre de matrimonis etc.) així com l'envelliment de la seva població, no justifiquen unes normes de planejament, que podríem considerar excessives si no tinguéssim en compte el consum d'espai urbà per entrades de població estacional, o sigui, turística.

La població de dret d'aquests municipis representa el 17,03 % de la població total de la comarca. Ara bé, tots sense excepcions és transformen durant els mesos d'estiu en autèntiques colònies d'estiuejants on s'hi concentra prop del 38 % de la demanda turística de retorn i segona residència que en el seu conjunt rep la comarca (vegis Taula 2).

Així doncs tot sembla indicar que, més que l'evolució registrada per la població de dret, com a resultat conjunt d'un moviment natural i migratori de caràcter positiu, l'argument més plausible que justifica la confecció d'unes normes que preveuen creixements urbans d'una certa rellevància en aquest grup de 7 municipis, cal buscar-lo en el dinamisme que es preveu pugui imprimir a la demanda de nou sòl urbà la seva població estacional (turística), fins ara, principal agent que ha estat capaç de promoure noves iniciatives immobiliàries.

Taula 2. Població de dret comparada amb la població de fet de les Garrigues durant el mes d'agost

<i>Municipi</i>	<i>Població de dret (2001)</i>	<i>Població turística estimada mes d'agost</i>	<i>Població total mes d'agost</i>	<i>Increment relatiu de població mes d'agost</i>
L'Albagés	518	237	755	45,75 %
L'Albi	798	379	1.177	47,49 %
Arbeca	2.329	606	2.935	26,01 %
Bellaguarda	358	136	494	37,98 %
Les Borges B.	5.143	678	5.821	13,18 %
Bovera	384	125	509	32,55 %
Castelldans	939	108	1.047	11,50 %
Cervià de les G.	855	558	1.413	65,26 %
El Cogul	235	61	296	25,95 %
L'Espluga Calba	432	375	807	86,80 %
La Floresta	185	125	310	67,56 %
Fulleda	115	148	263	128,69 %
La Granadella	776	311	1.087	40,07 %
Granyena de les G.	154	61	215	39,61 %
Juncosa	547	206	753	37,65 %
Juneda	2.960	416	3.376	14,05 %
Els Omellons	248	88	336	35,48 %
La Pobla de C.	224	409	633	182,58 %
Puiggròs	269	95	364	35,31 %
El Soleràs	412	85	497	20,63 %
Tarrés	116	91	207	78,44 %
Els Torms	191	85	276	44,50 %
El Vilosell	197	362	559	183,75 %
Vinaixa	614	135	749	21,98 %
Total Garrigues	18.999	5880	24.879	30,94 %

Font: Elaboració pròpia a partir *del Cens de Població* de l'INE, 2001. La població turística estimada s'ha calculat tenint en compte el nombre de residències secundàries a raó de quatre places per cada unitat residencial.

D'altra banda, aquest incipient planejament ve a posar un cert ordre en determinats comportaments urbanístics com són la construcció d'habitatges (la major part de segona residència) en sòl rústec, la construcció sense llicència, o un cert desori pel que fa a les condicions de l'edificació (forma d'ordenació, regulació d'alçàries, composició, materials i color de les façanes etc.). En aquest sentit, i a manca d'una major coordinació entre els plans dels diferents municipis, sí que trobem unes certes regularitats que, com veurem, demostren una nova sensibilitat alhora de facilitar el desenvolupament o, en el seu cas, la consolidació d'una activitat que pot arribar a ser cabdal pel futur econòmic de la comarca, el turisme de retorn.

En aquest sentit és interessant comprovar com aquest fenomen pot inspirar determinades directrius del planejament urbanístic vigent a la comarca, posant en evidència que els interessos que giren en torn del turisme i les necessitats creades per aquesta activitat de nova introducció a les Garrigues, és prenen en consideració o, fins i tot en algun cas, prevalen per damunt de les activitats econòmiques més tradicionals (l'agricultura i la ramaderia bàsicament) alhora que orienten i promouen un determinat estil de planejament urbanístic i, en general, una determinada forma d'entendre i actuar en el territori.

3. El turisme de retorn i la planificació territorial a les Garrigues: del vell urbanisme rural a un nou urbanisme més polivalent

Es pot afirmar que actualment un dels problemes més importants que a escala local ha d'afrontar el turisme està relacionat amb l'ordenació de l'espai urbà o del territori que li dona suport. I encara que actualment és cada dia més freqüent introduir en la redacció de plans d'ordenació territorial i urbanístics d'àmbit municipal o superior, a demés de les disposicions habituals sobre competències, nivells, classificació i qualificació del sòl, disciplina urbanística, etc., qüestions relatives a la pròpia adequació de la forma i estructura espacial del territori del qual s'ocupen, i a llur funció turística actual o potencial, el cert és que fins ara, tant la normativa urbanística com, sobre tot, els plans de promoció turística han fet molt poc èmfasi en els aspectes territorials.

Essent el territori la base per l'activitat turística, les actuacions de l'administració i de la iniciativa privada en entorns turístics o preturístics, no sempre han tingut en compte la profunda vocació d'espai sostenible que ha de complir l'espai turístic. De la consideració d'aquest criteri de sostenibilitat en depèn en bona mesura el seu futur. L'espai és, doncs, un dels principals actius de l'activitat turística, i així ho comencen a percebre i assumir també els responsables locals de la planificació urbanística dels nuclis amb major potencial turístic de les Garrigues.

Figura 4. Cabana de volta a les Garrigues

Foto: Arxiu de l'autor

Un dels elements del patrimoni que s'està recuperant d'un futur incert són les cabanes de volta i, en general les construccions de pedra seca. El turisme de retorn ha tingut un destacat paper en la seva revalorització.

Però resulta que generalment al nostre país, els territoris i/o els municipis turístics no solen ser el resultat de la programació d'uns objectius de creixement. Menys encara, de la coordinació del desenvolupament sectorial amb la política territorial. Molt més sovint els territoris i municipis turístics són el fruit de la improvisació i l'espontaneïtat, quan no d'un ànsia incontrolada d'expansió que ha dut a la configuració d'un producte (el turístic) centrat en la capacitat residencial del territori. Aquesta política turístic/territorial ha situat moltes zones de destí en el llindar de la saturació. Segons Vera (1988), la iniciativa privada, davant les grans expectatives de negoci, s'ha avançat a l'actuació de l'administració en matèria de planificació d'infraestructures i equipaments i ha contribuït a la caracterització d'espais desarticulats, de la rehabilitació i adequada ordenació dels quals en depèn el futur de l'activitat turística.

No obstant, el model de creixement residencial que analitzem, predominant en moltes comarques de l'interior del Principat, no es basa tant en una ocupació depredadora i espontània de l'espai rural degut a una gran demanda d'infraestructures d'allotjament i de serveis turístics, com en una reocupació equilibrada d'uns espais i d'unes infraestructures d'allotjament prèviament desallotjades com a conseqüència de l'èxode rural. Rarament, i no més en l'última dècada, s'han produït casos aïllats on la demanda ha pressionat l'oferta. Però s'ha tractat sempre d'una demanda continguda i progressiva que en cap cas ha conduït a situacions de saturació de l'espai rural. Malgrat tot, la resposta dels municipis a les poques situacions de conflicte que s'han produït ha estat, gràcies a l'aprovació dels oportuns plans urbanístics, relativament immediata.

Tampoc els interessos especulatius han aparegut, ni de bon tros, en aquestes àrees rurals que analitzem, amb la força que sí ho han fet en altres indrets del nostre territori com ara el litoral marítim i algunes valls pirinenques on la falta de control i regulació en l'ocupació de l'espai i la falta de planificació ha suposat que les infraestructures i equipaments es realitzessin *a posteriori* dels processos de creixement de l'allotjament (Vera, López Palomeque, Marchena i Antón, 1997). En molts casos, aquest estat de coses conduirà a un punt sense retorn del que el nou urbanisme democràtic i alguna iniciativa legislativa (la llei de costes en seria un exemple) intentaran sortir-ne.

A la comarca de les Garrigues, al igual que a la major part de les comarques interiors de Catalunya, la pressió de la demanda de sòl en res ha estat comparable al que succeïa a les comarques litorals. Com hem vist, fins molt recentment els municipis d'aquesta comarca no han plantejat de forma seriosa el seu planejament, sense que en general es pugui parlar de problemes greus ni de situacions irreversibles des del punt de vista urbanístic; durant molts anys, els solars que per diferents raons quedaven lliures en els nuclis antics consolidats, nodrien folgadoament les necessitats esporàdiques de sòl. La demanda de nou sòl urbà per edificar era pràcticament inexistent en la major part dels municipis de la zona de secà fins ben entrats els anys 80.

Ara bé, ni el ritme de creixement ni el volum d'aquesta demanda de sòl edificable s'ha donat amb igual intensitat a tots els nuclis de població de la comarca. Tampoc els usos a que s'ha destinat el sòl urbà ha estat sempre l'idoni. En aquests casos, el planejament urbà s'ha fet del tot necessari per posar fre a la incontrolada proliferació d'activitats incompatibles amb els usos residencials dins el nucli urbà (aquest seria el cas del municipi d'Arbeca, que ja l'any 1982 va aprovar llurs Normes Subsidiàries de

Planejament degut, en gran part, als molts problemes derivats de les activitats ramaderes dins el seu nucli urbà que calia solucionar).

En altres casos, però, el principal factor desencadenant del planejament urbà és la encara tímida però creixent demanda d'habitatges (i de sòl per edificar) generada pel turisme residencial. En aquesta situació s'hi troben els municipis de la Pobla de Cérvoles, Tarrés i el Vilosell que recentment (1999) han aprovat les seves Normes Subsidiàries.

Un exemple en aquest sentit el trobem en les normes subsidiàries de la Pobla de Cérvoles, que justifiquen la seva formació i posterior aprovació en el creixement urbà que, llegim textualment, *s'ha produït gràcies a l'augment poblacional dels habitants de fet que es produeix a l'estiu, cosa que ha propiciat l'aparició de demanda de sòl nou per edificar habitatges, molts com a segona residència (art. 0). Es per això, segueix dient el document, i a causa de la necessitat que té el municipi d'ordenar el seu creixement, que es planteja la necessitat de redacció de les Normes Subsidiàries de Planejament* (Normes Subsidiàries de Planejament del Municipi de la Pobla de Cérvoles, 1999).

Però com observa Navalón (1994), l'activitat constructora i urbanitzadora no tant sols es posa de manifest en el sòl urbà o urbanitzable, sinó també (i això no és exclusiu dels espais propers al litoral) en el medi rústec dels nostres municipis, els quals s'han vist sotmesos a fortes tensions degut a la demanda turística/immobiliària, sovint en detriment de les activitats tradicionals i del medi ambient. En aquest sentit, hem de senyalar que les normes urbanístiques dels municipis que hem analitzat, posen fre i regulen els cada cop més nombrosos casos d'ocupació il·legal dels espais rústecs per part d'habitatges de segona residència sovint encoberts en forma de construccions agràries.

Finalment i a mode de conclusió podem afirmar que en els nuclis rurals de les comarques d'interior, malgrat la feblesa de les corrents turístiques que acullen que en gran part de són retorn, el planejament urbanístic tradicionalment subordinat a les necessitats i expectatives d'expansió derivades del creixement natural i migratori de la seva població i de la seves activitats econòmiques, incorpora ja el factor turisme com un nou agent usuari (i presumiblement transformador) del territori amb uns interessos, apetències i necessitats que cal contemplar i tenir en compte durant el procés de planejament urbanístic i/o del territorial.

Bibliografia

- BOTE, V (1996): "Política Turística", a PEDREÑO, A. (director) (1996): *Introducción a la economía del turismo en España*, Editorial Civitas, Madrid.
- CALLIZO, J. (1991): *Aproximación a la Geografía del Turismo*, editorial Síntesis, Madrid.
- ESPAÑOL ECHANIZ (2001): "El análisis y la valoración del paisaje en los estudios de impacto ambiental", *El paisaje en la ingeniería*, OP Ingeniería y territorio, núm. 54, Madrid.
- NORMES SUBSIDIÀRIES DE PLANEJAMENT DEL MUNICIPI DE LA POBLA DE CÉRVOLES (1999): "Text refós", Ajuntament de la Pobla de Cérvoles.
- VERA, J.F.; LÓPEZ PALOMEQUE, F.; MARCHENA, M.; ANTÓN, S.; (1997): *Análisis Territorial del Turismo*. Edit. Ariel, Barcelona

